

Ivana Mandić Hekman, prof.
Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU
Split, Hrvatska
ivanamh@hazu.hr

IZ KORESPONDENCIJE NIKOLE ANDRIĆA S VATROSLAVOM JAGIĆEM U RAZDOBLJU OD 1890. DO 1918.

Sažetak

Tek nedavno u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici pronađena je korespondencija koju je, punih dvadeset i osam godina, Nikola Andrić kontinuirano vodio sa svojim profesorom i mentorom, Vatroslavom Jagićem. Iako je sačuvano tek stotinjak pisama i dopisnica, u njoj nalazimo mnoge pojedinosti važne uz našu kulturnu, književnu i jezičnu povijest. Opisuju se i mnoga društveno-politička zbivanja u našim, tada razjedinjenim hrvatskim zemljama pod austro-ugarskom vlašću, s osobitim naglaskom na četverogodišnja ratna zbivanja. Zbog svoje dokumentarnosti ova će korespondencija biti osobito dragocjena građa povjesničarima hrvatske književnosti i kulturne povijesti. Nisu izostale ni mnoge pojedinosti iz njihova svakodnevnog, obiteljskoga života.

Ključne riječi: Nikola Andrić; Vatroslav Jagić; hrvatska kulturna povijest u razdoblju od 1890. do 1918.; hrvatska jezična pitanja; hrvatska prijevodna književnost i ratne nedaće za Prvoga svjetskog rata

1.

U književnopovijesnom i književnokritičkom proučavanju književnosti korespondencija nije samo puko, zanimljivo štivo, nego prije svega dragocjen izvor podataka o njezinim autorima, kao i zrcalo vremena u kojem je nastajala. Osobito ako je, kao u ovom slučaju, riječ o Vatroslavu Jagiću¹ i Nikoli Andriću,² zaslužnim

¹ Vatroslav Jagić (Varaždin, 1838 – Beč, 1923) bio je, ne samo jedan od najuglednijih svjetskih slavista i filologa, nego i književni povjesničar, književni kritičar te jedan od utemeljitelja hrvatske komparativistike. Uređivao je znanstvene časopise (*Književnik* i *Archiv für slavische Philologie*), a bio je i zaslužnim članom Matice hrvatske i tada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

² Nikola Andrić (Vukovar, 1867 – Zagreb, 1942), književnik, književni povjesničar, jezikoslovac, dramaturg, prevodilac, redaktor, urednik i nakladnik, obavljao je čitav niz odgovornih dužnosti pa je bio intendant HNK, predsjednik Društva hrvatskih književnika i pomoćnik

osobama iz hrvatske kulturne, književne i jezične povijesti potkraj 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Iako je riječ o tek stotinjak nađenih pisama (i dopisnica), ona sadrže mnoge važne pojedinosti iz njihova života i rada. Istodobno, ta građa, pohranjena u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici,³ višeslojna je i višeznačna za istraživanje, i to ne samo hrvatske kulturne i književne povijesti, nego i onodobne društveno-političke zbilje. A razdoblje od gotovo tri desetljeća, u kojem su pisma razmjenjivali, obilježeno je u svijetu i u hrvatskim zemljama mnogim prevratima, ratovima, rušenjima triju carstava i stvaranjem novih država ili novih društvenih poredaka. Ali, i unatoč tadašnjoj političkoj stvarnosti hrvatskoga naroda pod gotovo polustoljetnom carskom upravom Beča i Pešte, kada je tek od 1910. broj pismenih neznatno nadmašio broj nepismenih (52,3%),⁴ od sredine 19. stoljeća u Hrvatskoj su osnovane temeljne obrazovne, kulturne, književne i znanstvene institucije,⁵ što je, iz godine u godinu, bitno mijenjalo kulturnu i književnu sliku zemlje. Tomu su svakako pridonijeli brojni književni časopisi, prijevodi mnogih djela iz svjetskih književnosti pa su se, s jednakim uspjehom, razvijale domaća književnost te kazališna i likovna umjetnost. Naravno, ne bez teškoća, odricanja i žrtvovanja u siromaštvu,⁶ o čemu svjedoči i ova korespondencija.

2.

Poznata je činjenica da je Vatroslav Jagić, čiji je respektabilan znanstveni opus i danas nezaobilazan, za svog života napisao na tisuće pisama te vodio korespondenciju s najvećim svjetskim slavistima i filozofima onoga doba (koja je do danas objavljena u više opsežnih svezaka u zemlji i svijetu), ali ova se pisma od ostalih iz više razloga ipak posebno izdvajaju.⁷ Naime, iz njih saznajemo mnoge dosad

ministra prosvjete Stjepana Radića, ali je i zaslužan za osnivanje osječkog nacionalnog kazališta i *Zabavne biblioteke*. "U svaki taj posao uložio sam sav svoj elan i sve razumijevanje, pa sad izvolite – ako možete – o mom radu stvoriti kakav jedinstveni pojam. Ni đavo se tu ne bi snašao; jesam li pripovjedač, literarni historik, akcentolog, kazališni čovjek, branič hrvatskog jezika (...), folklorist, izdavač svjetske književnosti, conferancier – ili samo prosti turist". Usp. V. Jurčić: "Nikola Andrić o sebi (Razgovor s jubilarcem)", *Suvremenik*, XXVI (1936), br. 12, str. 444-447.

³ Jagićeva pisma Andriću u NSK imaju oznaku R-4610 a, a Andrićeva Jagiću R-6965 b. Građa je objavljena u knjizi *Vatroslav Jagić & Nikola Andrić: Korespondencija 1890-1918.*, pred. S. Damjanović, prir. I. Mandić Hekman, Zagreb 2009.

⁴ Od ukupnog broja od 2.621.954 stanovnika, usp. Mate Ujević: *Hrvatska književnost. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*, Zagreb 1931. Drugo izdanje prir. M. Solar, Zagreb 2009., str. 148-149.

⁵ Primjerice, Matica hrvatska 1842., Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 1866., Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, zagrebačko Sveučilište 1874. i Društvo hrvatskih književnika 1900.

⁶ Usp. Vladimir Jurčić *Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici*, Zagreb 1936., drugo izdanje 2006.

⁷ Pisma, na žalost, nisu u cijelosti sačuvana, a dio koji je predmet ove obrade Nacionalna i sve-

nepoznate činjenice o, primjerice, zagrebačkom, bečkom ili pariškom sveučilištu, njihovim profesorima, ali i o novom hrvatskom pravopisu ili o hrvatskim jezičnim nelogičnostima i dvojbama. Saznajemo štošta i o prilikama i neprilikama u hrvatskom kulturnom životu, srpsko-hrvatskim odnosima, migracijama stanovništva, zagrebačkom kazališnom repertoaru, polemici sa Stjepanom Ivšićem oko Andrićeva izdanja *Branič jezika hrvatskoga* 1911., potom s *pravdašima* te o programu *Zabavne biblioteke*, mukama u nakladništvu i neloyalnoj konkurenciji, teškoćama u prevođenju. Ali i o gladi u ratu, ratnim uvjetima života u oskudici, kada se književnicima hrana dijelila kao »sledovanje« za puko preživljavanje te o međuljudskim odnosima i još koječemu, što se ne može naći ni u jednom pregledu hrvatske kulturne povijesti. Osim toga, u njima se, iz privatnoga kuta, oslikava razvoj odnosa između profesora i njegova đaka, najprije studenta, potom doktoranda, da bi na kraju njihovi odnosi prerasli u iskreno prijateljstvo. Jer, s vremenom, u pismima je sve manje uobičajene akademske distance, osobito kada se govori o tadašnjim kulturnim i političkim prilikama ili o osobama iz akademskog i znanstvenoga kruga. Zabilježene su i mnoge Andrićeve teškoće u radu na brojnim poslovima što ih je godinama istodobno obavljao. Pri tom nije nevažno saznati što o Andrićevom književnom, uredničkom i prevodilačkom radu misli njegov profesor i mentor, koji je autor jedne od prvih hrvatskih povijesti književnosti objavljene još u godini njegova rođenja.⁸ Postaje, dakle, posve jasno da ova korespondencija svojim neposrednim svjedočenjem pridonosi novim pogledima na gotovo tri desetljeća naše nimalo nevažne društveno-političke i kulturne povijesti.

3.

Andrićeva pisma (i dopisnice) u ovoj građi gotovo su dvostruko brojnija⁹ i obuhvaćaju razdoblje od 1890. do samoga kraja 1918. Upućivao ih je iz Pariza, Zemun, Vukovara i Grundslera, ali su ipak najčešća ona poslana iz Zagreba. Pisma su uglavnom pisana na memorandumima koji zorno upućuju na položaj koji je Andrić u određenom vremenu zauzimao. To su redom: *Nar. zem. kazalište u Zagrebu*, koji kazuje da je Andrić tada dramaturg, a kada se pojavljuju listovi na kojima stoji *Uprava zem. kazališta u Zagrebu*, tada je već na položaju intendanta; slijede *Društvo hrvatskih književnika* ili *Uredništvo Savremenika*, kada obnaša dužnost pred-

učilišna knjižnica većim je dijelom otkupila od Andrićeva sina "kapet. Andrića, 23. IX. 1943".

⁸ Jagićeva knjiga *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* I-II., JAZU, Zagreb 1867., danas je dostupna čitateljima u digitaliziranom izdanju i to na stranicama Harvardske knjižnice, a moguće ju je naći uz pomoć Googleova pretraživača (www.googlebooks). Na istim adresama moguće je naći i neka druga važnija izdanja iz starije hrvatske književnosti poput Andrićevog izdanja *Pod apsolutizmom. Historija šestoga decenija hrvatske književnosti 1850 – 1860*.

⁹ Andrićevih pisama ima 60 (64 lista), dok je Jagićevih samo 32 (38 listova).

sjednika Društva,¹⁰ te *Uredništvo Zabavne biblioteke*, koju je objavljivao od veljače 1913. pa sve do svoje smrti u travnju 1942.¹¹

U prvom pismu (datiranom 22. svibnja 1890), koje upućuje iz Pariza, gdje je nastavio studij romanistike, Andrić uglavnom piše o prvim dojmovima i brzom snalaženju zahvaljujući Jagićevim preporukama.¹² Nisu, naravno, izostale ni usporedbe s bečkim profesorima, jer: "Profesori na Sorbonni i na *Collège de franceu* nemaju u svojim predavanjima ni trunka one neshvatljive težine njemačkih profesora. Doduše oni padaju opet u drugi ekstrem svojim lakim materijalom. Za nekoliko časova razabereš da su im predavanja pisana za najširu publiku".

Te 1890. godine, kao i sljedeće 1891.,¹³ nema više ni jednog sačuvanog pisma, a novo, tek jedno, poslano je 4. prosinca 1892. iz Zemuna, gdje je Andrić tada na službi i koje potpisuje kao "Namjesni učitelj u H. Kr. realci i s njom združenoj višoj trgovačkoj školi, profesor u privatnoj djevojačkoj školi zemunskoj, itd. itd.". U njemu navodi kako prvi put primjenjuje pravila u pisanju prema novom hrvatskom pravopisu pa sada umjesto *dj* piše *đ*, a i riječ *budućim* zamjenjuje preporučenom novom *narednim*.¹⁴ Iz istog pisma saznajemo da je te godine, objavljujući svoj rad *Prijevodna beletristika u Srba od godine 1777-1847.*, propustio navesti ime svoga zaslužnoga mentora pa se, smatrajući to *crnom točkom* u svom ponašanju, ispričava, ali i dodaje da je knjižica nastala u izvanrednim okolnostima te da je trebala poslužiti "i za širu publiku i za – bečko ispitno povjerenstvo". Čini se da je pravi razlog zapravo bio u nelagodi zbog nekih "nesmislenih fraza" pa Jagićevo ime ne spominje kako bi ga zaštitio od mogućih prigovora da je takvu radnju opće mogao propustiti. Navodeći jedan takav primjer zapisuje: "...čujte, pa se krstite!". Nadalje, komentirajući činjenicu da o srpskoj literaturi piše jedan Hrvat, vjeruje

¹⁰ Andrić je tri puta izabran za predsjednika Društva hrvatskih književnika i održao je taj položaj i u doba raznih i *najgorih* režima. DHK, na žalost, ne raspolaže dokumentacijom kada je i u kojem vremenu Andrić bio predsjednikom pa su se podaci o tome mogli samo očitati u Andrićevoj korespondenciji ili iz novinskih tekstova, među kojima se izričito spominju tri mandata. Saznajemo da su to godine 1918/1919., 1927. i 1936. Usp. Jurčić, Vladimir: "Nikola Andrić o sebi (Razgovor s jubilarcem)", *Suvremenik*, XXVI (1936), br. 12, str. 444-447. Nasuprot tomu u najnovijem izdanju Društva, u *Spomenici DHK 1900-2010.*, Zagreb 2011. spominju se samo dva mandata bez navođenja godina.

¹¹ U tom je razdoblju objavio 603 broja u 442 sveska te predstavio oko tri stotine autora iz svjetskih (i dvadesetak tada domaćih) književnosti. Mnoga djela sam je i preveo.

¹² O pariškim dojmovima i, na kraju uspjesima, piše: "Prvih sam dana bio upravo očajan; niti sam znao mogu li se upisati na Sorbonnu, ni hoću li uopće moći slušati profesore na visokim školama pariškim. U tome me spasi Vaša knjiga. – Léger me uze ispod ruke i stade me voditi po knjižarama – kao kakvog starog prijatelja – da najprije pokrijem dio predavanja na univerzi, a onda me uze osobno prikazivati poznatijim profesorima. Tako sam ja danas na konju!".

¹³ Te je godine Andrić diplomirao slavistiku i romanske jezike na Bečkom sveučilištu.

¹⁴ Riječ je o *Hrvatskom pravopisu* iz 1892. Ivana Broza, jezikoslovca i književnog povjesničara (1952-1893), koji je sve do 1916. izlazio u redakciji Franje Ivekovića.

da bi bilo poželjno da se s takvom zauzetošću i Srbi bave hrvatskom prošlošću i sadašnjošću te zaključuje: "Jer držim, da se mi Hrvati i Srbi samo za to pravo ne razumijemo, jer se pravo ne poznamo". Za današnje prilike zanimljiv je podatak da je tada i suplent, s plaćom od 44 for. i 79 novčića (od čega se odbijao samo 21 novčić), mogao živjeti a da mu "od kuće ništa ne šalju".

Iz godine 1893. sačuvana su čak tri Andrićeva i jedno Jagićevo pismo: u prvom, upućenom također iz Zemuna 2. travnja, uz čestitke za Uskrs, Andrić na kraju najavljuje i svoju skoriju ženidbu,¹⁵ a potpisuje ga kao "na 4/5 ispitani namjerni učitelj" zbog položenog stručnog ispita. Ubrzo je slijedio odgovor iz Beča (29. travnja 1893), u kojem, uz čestitke, Jagić piše da nije odveć tašt da bi se u svakoj prilici morala vidjeti i njegova *mùka* (kako to inače voli naglašavati Kurelac), ali zato sa zadovoljstvom utvrđuje: "Ako ste iz Beča ponijeli sobom u život ljubav k našoj literaturi i jeziku, smisao za interese naučne, koje ja stavljam više od svakojakih struja političkih, što teku danas ovim sutra onim koritom, tada sam zadovoljan te ću se ponositi, što je meni dopušteno pokazivati i nas Vas". I sljedeća dva Andrićeva pisma iz iste godine, datirana 28. svibnja i 5. srpnja, poslana su iz Zemuna. U njima se Andrić žali kako ni iz drugog puta nije uspio položiti njemački jezik pa, iako je on tek dodatni premet uz hrvatski i francuski, svjedodžbu ipak ne može dobiti. Na kraju godine (30. prosinca)¹⁶ Andrić je još uvijek u Zemunu, a tamošnje prilike opisuje sljedećim riječima: "Da znate, veleučeni, kakva je kod nas samrtna letargija zavlada... (...) Mi smo sasvim otupili. Samo kad treba da glasujemo, onda nam krv malo življe udari žilama, i to ne od zanosa, nego od – stida. Prije dvije nedjelje smo baš mi Zemunci poslali u Zagreb na hrv.-slav.-dalm. sabor jednog zastupnika, kojeg smo, razumije se, opet – jednoglasno odabrali. Mi smo tako oduševljeni da sami u sebi ne osjećamo duše. – Srbijanci su sretniji. Kao što smo mi izgubili već svako osjećanje za građansko uvjerenje, pa nas teškom mukom dovuku na biralište, tako Srbijanci žive samo za – izbore. Od doba njihove *konstitucije* u Srbiji više nema ljudi, nego su sami – birači. Kad čovjek iz daleka gleda na njihove političke prilike, mogao bi se i diviti njihovoj samostalnosti i odlučnosti, ali iz bliza je mnogo bljeđe, a po katkad i sasvim vodenaste boje".

U pismu od 2. siječnja 1894. Andrić piše: "Danas izvodimo prvi put Držićeva *Stanca*. Naš choreograf silom htjede da od vilinskog kola ostvari – balet... I

¹⁵ U pismu od 2. travnja Andrić piše: "Jedno veliko iznenađenje, veleučeni!... *Ženim se!* – Nemojte, da se smijete, formalno se ženim... I to još vrlo ugledno. Uzimam Stefaniju barunicu Jovićevu – i postajem 'veleposjednik' banatski... U starom Bečeju je na mene već prevedeno 60 lanaca najbolje banatske zemlje. Moja vjerenica je potomak rijetke srpske aristokracije. - I tako će da se nastavi *proces miješanja* hrvatske i srpske krvi. Valjda ćemo tim putem (kad već drugačije ne ide) donekle doći u nesretnom srpstvu i hrvatstvu!...".

¹⁶ Na Jagićevu intervenciju Andrić je svjedodžbu ipak dobio još u kolovozu, što potvrđuje i zahvala na kraju ovog pisma.

tako ćemo gledati Držića na baletne oči. Jadni Marin!". Već 22. siječnja javlja da je dobio sina Vladislava,¹⁷ ali istodobno žali što umjesto profesorskog ispita nije napravio doktorat, jer bi mu tada i književna karijera bila uspješnija. A kada je primio (upravo jučer) "pismo od sveučilišnog profesora zagrepskog Dr. Šrepela, kako sam predložen za dramaturga u tamošnjem pozorištu,¹⁸ pa je ban pripravan da me pusti s plaćom srednjoškolskog profesora, na kraju je ponovio: *samo da mi je doktorat!*¹⁹

Iz sljedećeg, trećeg pisma od 7. veljače iste godine uglavnom raspravlja o bugarskicama, a u onom od 18. travnja odgovara Jagiću: "Čini Vam se, da su Srbijanci ljudi tijesne duše, što se baš nitko nije odvažio doći na Račkovu sahranu. Da ste imali prilike proučavati Srbiju iz bliza, vidjeli biste, da to nije ni najmanje čudnovato. Što više! – Da je tko odavde otišao u Zagreb – to bi me iznenadilo. Srbijanci nijesu Srbi; – oni su samo Srbijanci. Srpstvo se odande nema čemu nadati. Hladan vjetar odonuda duva, odakle bi nas po samoj prirodi topli zefir morao grijati. Srpski žurnalisti su onomadne izrazili svoje saučešće nad Košutovim odrom; – zar oni imaju smisla za patnje onostranih Srba? Oni i ne razumiju težnje naših Srba". Andrić tada još uvijek dvoji hoće li u Zagrebu prihvatiti mjesto dramaturga u kazalištu ili ponudu Matice hrvatske za redaktora narodnih pjesama.²⁰ Na kraju godine, odnosno 28. prosinca 1894., Andrić piše o teškom razdoblju koje je za njim: početkom godine izgubio je sina (ali početkom iduće očekuje drugoga), a potkraj godine iznenada mu je umro tast, barun Jović, koji je svojim nasljednicima "ostavio 300 lanaca najbolje banatske zemlje". Zemlja je ipak morala biti prodana jer se nije mogla ostvariti *porodična cjelokupnost*.²¹ Nova, izabrana karijera u zagrebačkom kazalištu potakla je Andrića da Jagiću otvori svoju dušu: "O Bože, kako bi se moglo raditi u Zagrebu, a kako se malo radi. Čisto me duša boli, što sam za sada odbijen od svog solidnijeg rada. Al – velim – za sada. – Nadam se da ću se prije ili kasnije povratiti – Vama u krilo. Kod kazališta po svoj prilici ne ću moći

¹⁷ Tog je dana u *Viencu* objavljen posljednji nastavak njegove studije "Hrvatski ilirizam i Srpstvo", koja bi bila znatno opširnija, tvrdi Andrić, da mu novorođeni sin nije *pokvario račune*.

¹⁸ Za intendanta izabran je tada Stjepan Miletić, koji je godinu prije u Beču stekao doktorat kod profesora Zimmermanna.

¹⁹ Na temelju tuđih iskustava u stjecanju doktorata tada i Andrić planira da svoj objavljeni rad o *Prijevodnoj beletristici...*, uz potrebne dopune, predloži za priznavanje.

²⁰ Mnogo godina poslije njegove su se tadašnje sumnje i potvrdile: "Ne znam kojem bih se privolio carstvu. Al, okrenuo se makar na koju stranu, znam da će mi uvijek biti žao – što se nijesam okrenuo na drugu... To je već u ljudskoj prirodi. Nesreća je, što su obadvije – i tako heterogene – ponude udarile na mene gotovo u isti čas". U istom pismu javlja i tužnu vijest da mu je, nakon tri nedjelje, umro novorođeni sin. I u tako kratkom vremenu naučio je da očeve treba poštivati, a majke još i više, jer trud i brigu ne mogu djeca nikada naplatiti.

²¹ Nakon svih proživljenih očajja od promjene sredine Andrićeva žena, stekavši prijatelje u Zagrebu, postala je, kaže Andrić, "zaljubljena u Hrvatstvo i ne može da se oslobodi komplicitacija između Srpstva i Hrvatstva".

da izdržim. To su ogromni poslovi, a – čovjek im ne vidi pravog rezultata. Bilo je dana, da se na dan nisam po 12 sati (bez jela i pila) makao s pozornice. A koja korist? – Tumačim im Shakespeareove misli, učim hrvatske gramatičke oblike i akcent; – dvoje me razumije, ali njih deset prezirom otrese kao u misli: Što se taj luda napinje; kad 50 god. nismo znali na hrvatskoj pozornici hrvatski govoriti niti smo razumjeli, što govorimo – baš ne treba ni od sada”.

Godine 1895.²² u jedinom sačuvanom, ali vrlo opširnom pismu, naslovljenom *Mnogo ljubljenom gospodinu učitelju!*, Andrić javlja da mu je prije tjedan dana poslao svoju *Spomen-knjigu* na kojoj je radio godinu dana, jer je Vlada “željela knjigu, koja će imati naučne ozbiljnosti i – feuilletonističke zanimljivosti, da pred ozbiljnim čitaocem može izdržati dostojanstvo instituta, o kojemu radi, a s druge strane, da i lakomisleni gosti za *carskih dana* nađu u njoj interesantnih crta. – Možete zamisliti, koliko sam imao napora, dok složim samo repertoire za 55 godina, a – nemamo ni spomena kakvom (repertoirnomo) arhivu! To se je kod nas sve radilo do sada – što bi rekao Ruvarac²³ – vašarski, ili još bolje: slavenski! Nije se znalo ni tko pije, ni tko plaća. – Pa onda: povijest kazališta! Čudno je, da ovakav institut: za koji su Ilirci živjeli kao i za svoje novine, Čitaonicu, Dvoranu itd. – nije do danas imala ni skizze²⁴ o svojoj historiji”.²⁵ Nadalje piše kako ne namjerava ostati u kazalištu, jer naponi koje čovjek na tom poslu mora podnijeti za njega su preteški. Osim toga: “Dobivam (u vrtlogu zakulisne nervoznosti) sve više smisla za tihi, solidni rad oko svoga pisaćeg stola”. Tada sve više prijateljuje s književnim krugovima negoli s kazališnima. Djelokrug rada u Zagrebu za Andrića je *beskrajan*: naime, malo je onih koji mogu i znaju raditi pa ih se onda vuče i za rukav da prihvate neki posao. Tada, u dvadeset i osmoj godini, ponovno planira riješiti pitanje svog doktorata pa Jagiću upućuje novu molbu: “Kad biste mi htjeli ići na ruku i prihvatiti za sada *pisanje* – bio bih Vam do groba zahvalan. Ne biste li koji od mojih radova (recimo: *Prijevodnu beletristiku?*) mogli uzeti kao disertaciju? – Ako nije moguće, onda molim, da mi samo javite – pa ću opet sjesti da *pišem*, makar mi se ciljevi odgodili na nekoliko godina. – Mlad sam!”.

²² Andrić je tada već drugu godinu u Zagrebu, ali uz dramaturški posao na djevojačkom liceju predaje i nekoliko sati hrvatski jezik.

²³ Jovan Ruvarac (1832-1905), srpski povjesničar, član Srpske kraljevske akademije od 1888. Kao monah uzima ime Ilarion.

²⁴ Pokušaj izrade koncepta.

²⁵ *Spomen-knjiga* bila je vezana uz otvaranje nove zgrade zagrebačkog kazališta, na koje je 4. listopada 1895. došao i sam car Franjo Josip. U istom pismu Andrić dalje piše: “Da imam doktorat, svijet bi mi zagrebački bio otvoreniji”, pa zato predlaže Jagiću: “Ne biste li koji od mojih radova (recimo: *Prijevodnu beletristiku?*) mogli uzeti kao disertaciju? – Ako nije moguće, onda molim, da mi samo javite – pa ću opet sjesti da *pišem*, makar mi se ciljevi odgodili na nekoliko godina. – Mlad sam! – Na ovaj me korak navode Kostrenčić, Šrepel i Smičiklas”. Nakon što je studiju preveo na njemački, poslao je u Beč na ocjenu, želja mu se ispunila – doktorirao je 1827.

U godini 1896. nađena su tri Andrićeva pisma – sva sa zagrebačkom adresom. Iz pisma od 12. lipnja može se razumjeti da je Jagić prihvatio njegov prijedlog, jer se *Prijevodna beletristika...* prevodi na njemački jezik. Potkraj godine (30. prosinca, kada se javlja iz *zakulisnog hrvatskoga svijeta*) Andrić piše o nepovoljnim dojmovima uz one promjene koje se zbivaju u zemlji, kao i o migracijama u njegovom rodnom kraju, koje bude strahove pred budućnošću.²⁶

Godine 1897.²⁷ u opširnom pismu od 16. lipnja saznajemo pojedinosti iz zagrebačkog kulturnoga i autorova privatnog života. Tek tada, među ostalim, Jagiću javlja da je godinu dana ranije položio filozofski rigoroz kod profesora Zimmermanna i Vogta, “a sad se evo pripravljam, da opet Vas *usrećim* s ovom sitnom dozom svoga slavističkog znanja i spreme”.²⁸ Slijedi opis priprema za tadašnju godišnju kazališnu sezonu, koja je iziskivala mnogo truda i stajala mnogo muke, jer: “*Pedeset i tri* noviteta donijeli smo ove godine pred zagrebačko općinstvo; - za dvadeset dakle više nego ikoja veća pozornica u srednjoj Europi. Naš je rad ovdje gotovo besprimjeran; a moramo tako da radimo, jer nam je općinstvo malo, pa ne gleda ni najbolju dramu tri puta u jednoj sezoni”. Unatoč tom zahtjevnom poslu Andrić se istodobno ne odriče znanstvenoga rada pa se pohvalio: “Da Vam ovdje ne nanosim sramote, dokaz je neki i to, da me je Matica jednoglasno odabrala urednikom svojih knjiga, ja ću svoj novi poziv za mjesec dana i preuzet”. Taj je

²⁶ U tom pismu čitamo: “O božićnim praznicima uhvatio sam dva dana, da skoknem u Slavoniju, svoju najužu domovinu. I, kud sam dolazio, razabirao sam jad i pokor narodni. Tamo više i nema Hrvata i Srba; sâm Čivut, Madžar i Nijemac. Što je još malo naroda ostalo (onako kao na uspomenu) i to se seli od najnovijeg vremena u Braziliju, da tamo krči tropske prašume. A mi se još svađamo po parketima o povijestvu hrvatstva i srpstva. Nek ustraje ova anemija još samo dvadesetak godina, ostat će naša inteligencija u svađi – ali bez naroda”.

²⁷ Među ovim pismima nađena su i tri koja je Andrić iste godine poslao i jednom drugom primatelju. Čini se da su sva upućena Vladimiru Mažuraniću (1945-1909), odvjetniku, pravnom povjesničaru i književniku: prvo šalje 6. kolovoza zbog mogućeg postavljanja na scenu njegova *Grofa Ivana*, ali je mnogo zanimljivije drugo od 28. rujna u kojem zahvaljuje obitelji na posudbi *Demetrova* libreta za *Porina*, a koji je Andrić priredio za tisak u povodu premijere te godine. Naime, Vladimir Mažuranić sin je bana Ivana Mažiranića i otac Ivane Brlić Mažuranić, a njegova majka sestra Dimitrija Demetra pa se izvorni rukopis tako i našao u obitelji. U tom su pismu osobito zanimljiva opažanja Andrića kao jezikoslovca o *Demetrovom* manuskriptu, jer je on za njega “fonetičar par excellence”, što mu je potvrdio i ovaj izvornik. Autor u njemu, piše Andrić, “konzekventno piše *šbor, hroagki, da-ću* (dat ću) – još: *otrči, rasvietljen, rastjerajte* itd. – kao i sve futurne forme *s ću, ćeš* itd. – zatim *oci, braci* (bratci), *dapače* i *mlačē* (mladčel), taj je za godinu 1848. bio radikalniji fonetik nego što smo mi današnji *ublaženi fonetičari*”. U trećem pismu, koje također ne pripada ovoj korespondenciji, primatelj je najvjerojatnije isti, ali Andrić sada moli za pravnu zaštitu i političku pomoć u sudskom sporu s graditeljskom tvrtkom Fischer i Hrubý, koja ga je prevarila i oštetila pri gradnji njegove obiteljske kuće u Zagrebu.

²⁸ Kako se tih dana Andrić pripremao za nove ispite iz romanistike piše Jagiću da bi mu bilo milije da tada gosp. prof. Mussafije bude odsutan s obzirom na to da se: “Nas dvojica se nismo nikad iskreno gledali; on kao da je u meni viđao nekog predstavnika hrvatstva ili čak protivnika njegovog lajbžurnala *Dalmate*”.

posao tada prihvatio, ali je rad na kritičkom izdanju *Hrvatskih narodnih pjesama* započeo tek nakon više godina i s uspjehom dovršio više svezaka o kojima u idućim godinama opširno piše. Andrićeva nastojanja da ostvari sveučilišnu karijeru i napusti rad u kazalištu nisu se ostvarila pa se i toj temi u svojim pismima često vraćao. Jer: “Dok sam kod kazališta – nikad ništa...”,²⁹ ali u nastavku kritički se osvrće i na zatečeno stanje u domaćoj slavistici i neupućenost struke o vrijednosti vlastite baštine u bibliotekama i na kraju zaključuje: “Žalost i pokora na sve strane”. Nisu tada, naravno, izostavljeni ni komentari iz političkog i privatnog života.³⁰

U posljednjoj godini 19. stoljeća i jedinom nađenom pismu iz 1899. Andrić navjuluje svoj rad na istraživanju starih kajkavskih drama, koji je uskoro i objavio.³¹ Ali pri tom ne piše da, na vlastiti zahtjev, napušta kazalište te da se, uz stručan rad, posvećuje i onom pedagoškom: predaje hrvatski i latinski jezik, uz svjetsku književnost, na zagrebačkom ženskom liceju. S prekidima školi će se vraćati sve do svog umirovljenja 1927.³²

4.

U svim godinama koje slijede u ovom dopisivanju iz protekloga 20. stoljeća, Andrić nije odustajao od svog nauma da se isključivo posveti znanstvenome radu. No životne okolnosti namijenile su mu drukčiju sudbinu. Ipak, povremeni poslovi s tog područja nedvojbeno su donosili značajne rezultate, a mnoga priznanja bila su dovoljnim poticajima da ustraje.³³ Doduše, još 1900. Andrić je uvjeren u

²⁹ Ipak iduće 1888. godine zajedno sa Stjepanom Miletićem osniva u Zagrebu Glumačku školu.

³⁰ Za četiri godine bračnoga života obitelj očekuje četvrto dijete, što će onemogućiti da supruga prisustvuje njegovom promoviranju u doktora znanosti. I konačno komentira: “Kod nas se svršava proces pomirbe srpsko-hrvatske. Čak i Srbijanci postaju Srbi i Slaveni. Naši sokolaši odlaze na posvetu zastave *Dušana silnog* (!) i tamo ih dočekuju braća objeručke i zanosno. Sâm usud radi na pomirbi; – jer, iskreno priznavajući, niti smo iskreno mi niti oni o tom radili”.

³¹ “Izvori starih kajkavskih drama”, *Rad JAZU*, br. 146, Zagreb 1901. O pripremama za tu vrijednu studiju piše: “Kad sam se propitao (kod Smičiklasa!) za najbolje radnje, koje su do sada izašle o političkoj i društvenoj historiji hrvatskoj u XVIII. vijeku, razabrah – da nema ništa do sada urađeno... Ja ne znam, što ovi naši sveučilišni profesori uopće rade. Ništa nije obrađeno. A što je za stariju historiju učinjeno, to je većinom nekritički, pjesnički i – patriotski!”. Uz to, u Matici hrvatskoj, nakon Brozove smrti, preuzima priređivanje *Crtica*.

³² Nakon Osijeka od 1908. ponovno predaje na školi – istodobno na I. realnoj gimnaziji i Glumačkoj školi.

³³ Među ostalim djelima osobito je važno i ono leksikografsko objavljeno 1938. koje ni nakon više od sedam desetljeća nije izgubilo na svojoj uporabnoj vrijednosti kao nezaobilazan priručnik mnogim prevoditeljima, ali je istodobno i vrijedan izvor za proučavanje povijesti hrvatskoga jezika. Riječ je do danas jedinom i jedinstvenom slikovnom rječniku hrvatskoga jezika u slikama pod naslovom *Šta je šta*, što su ga Andrić i Iso Velikanović sastavili prema uzoru na Dudenove. Istodobno, oba su autora svojim vrsnim prijevodima obogatili hrvatsku prijevodnu književnost s više stotina izdanja što su ih donosili s izvornika.

definitivan povratak znanstvenome i istraživačkome radu pa 18. rujna 1900. piše: "Za ovo godinu dana, kako sam se povratio tradiciji svoje nauke, u koju ste me Vi uveli, osjećam se kao preporođen. Nikada nisam ovako radio i s ovakim veseljem kao danas. (...) Za sada se habilitiram za modernu literaturu 18. i 19. vijeka, a mislim, da mi u toj stvari za godinu dana ne će biti u našoj nauci mnogo premaca. (...) Ni ja ne mogu da prežalim svojih pet dramaturških godina, gdje sam ubio najvrjedniji dio svoje mladosti (od 25-30 godine), ali za mene još ima nade. A glavno je: volja i neskršeni smisao". Ta je radost, na žalost, bila kratkoga vijeka. Unatoč njegovoj želji da se odmakne od kazališta, to mu nikako nije uspijevalo. Ipak, iz tog razdoblja ostaju objavljene dvije književno-povijesne rasprave iz 1901. i dvije iz 1902.,³⁴ za koje je vjerovao da će mu omogućiti prelazak na Sveučilište. Ali, Armin Pavić³⁵ očigledno nije želio svoje kadrove "uzimati od Jagića", već je imao svog kandidata. Ta svjedočenja nalazimo u čak šest Andrićevih sačuvanih pisama iz 1901. koja su uglavnom posvećena neuspjehu na Sveučilištu. "Nečuvven slučaj", piše Andrić o kolokviju na kojem su ga srušili, "tim više, što su moji ispitači i svi stručnjaci i filozofi glasovali za mene. Srušili su me – matematičari, kemičari i docenti. Naša je univerza jedna od rijetkih, gdje docenti docenta kvalificiraju. Jednom riječju: bila je sablazan, kojoj svi ljudi od lica i shvaćanja nisu mogli dosta da se načude. Med ovima je i sam ban. Htjelo se naime meni, koji nemam nigdje pod nebom neprijatelja, baciti klipak pod noge i ubiti u meni svaku volju na daljnji rad. Čujem, da je tako moralo biti. Pavić silom hoće Šurmina, a budući da je sveučilišna komisija (med najoštrijima Maretić), odlučno protiv toga, da bi Šurmin ušao u zbor i sjeo na stolicu hrvatske i srpske književnosti (pa su dapače već i pismenu radnju Šurminovu zabacili kao nezrelu) – to je sada Pavić raspisao natječaj za katedru, samo da protura svog miljenika. Svi se čude i ne mogu da shvate, u čemu šef bogoštovlja nalazi ikakve vrline u čovjeka, proti kojemu su u stranju nauci izrečene tako oštre osude...". Nadalje, među recima iz samo jednog pisma u 1903. od 26. siječnja,³⁶ možemo saznati mnoge pojedinosti o autoru, ali

³⁴ Već spomenuta rasprava *Izvori starih kajkavskih drama i Značenje Marka Marulića*, objavljeno kao p. o. tiskom Mile Maravića, Zagreb 1901., zatim *Iz ratničke književnosti hrvatske*, Matica hrvatska, Zagreb 1902. te "Život i književni rad Pavla Solarića", *Rad JAZU*, br. 150, Zagreb 1902, str. 103-194.

³⁵ Pavić je osoba koju Andrić najčešće spominje u svojim pismima, jer se nije mogao pomiriti s činjenicom da mu je, kao šef Katedre za hrvatski i srpski jezik Mudroslovnog fakulteta u Zagrebu, onemogućio sveučilišnu karijeru izabravši, umjesto njega, Đuro Šurmina. Armin Pavić (1844-1914) bio je i dekan u dva mandata, zatim rektor 1896/1897., a od 1898. do 1904. i pročelnik za bogoštovlje i nastavu, saborski zastupnik te redoviti član JAZU od 1876. U prva dva desetljeća 20. st. kolegije iz starije hrvatske književnosti, prema Pavićevoj odluci, držao je Đuro Šurmin, a u 1920-ima Milan Rešetar, zet Vatroslava Jagića.

³⁶ Ovo pismo počinje Andrić čestitkom Jagiću, koji je za svoj rad dobio visoko carsko odličje: "Preuzvišeni gospodine i veliki naš učitelju! Na visokom odlikovanju, kojim Vas je počastio njegovo carsko imperatorsko Veličanstvo, vesele se s Vama svi Vaši zahvalni učenici i sav

prije svega o utjecaju politike na stanje u kulturnom životu zemlje na samom početku protekloga stoljeća. Tada piše: “Kako vidite, Preuzvišeni, ja sam opet u krilu naše Thalije. Što ćemo? Vidim, da mi je suđeno raditi na ovom polju, te u ovaj posao uložiti svu svoju snagu, te se odavde pokazati koristan, kad me narod već nije trebao na onom polju, za koje sam osjećao više spremne i ljubavi. – Za ovo pò godine, što sam opet *komandiran* u kazalište, imao sam najtežu zadaću, što je ovaj prosvjetni zavod može naprtiti svom dramaturgu. – Kako će Vam biti poznato, koncem prošle sezone, raspuštena je naša opera, opereta i balet, pa je sada trebalo, da drama zainteresuje sama sobom sav lakomisleni puk zagrebački. Težak posao! Pa je vlada bila pripravna na strašnu *prazninu* kazališta cijele ove sezone. Međutim, što se dogodilo? – Kazalište nije nikad bilo punije nego sada. Pogodio sam, čini mi se, pravi put. – Utješljivo je u stvari to, da su slavenske stvari baš najvažnije. Carevo *Zimsko sunce*,³⁷ kojim je tajnik Društva Ćirilova i Metodova htio da prikaže političke i društvene prilike istarske, svaki put je napunilo kuću. – A onda (gotovo nevjerojatno) najviše je oduševljenja doživio Čehovljevič *Deda Vanja*³⁸ i Gorkoga *Mati!* – Znak dakle, da su se Zagrepčani primirili, te su došli do smisla za ozbiljno mišljenje i duboko književno shvaćanje. – Samo, ako se – ne prevarim. – Za koji dan izaći će u *Radu* moj *Solarić*, te ću se tim posljednjim svojim naučnim radom oprostiti od literarno-historijskog poslovanja. Teško mi je to upravo Vama javiti, ali – tako je valjda moralo biti. Sav svoj trud uložiti ću u kazalište, pa se nadam da ću se i time moći odužiti velikoj školi neumornosti i ozbiljnosti, koju sam uz vas usisao”. Pa iako se Andrić silom prilika morao vraćati radu u kazalištu, on se ipak uvijek ponovno potvrđivao i u znanstveno-kritičarskom radu od kojega nikad nije odustao.

Sve do 1908. nije sačuvano ni jedno Jagićevo pismo, ali i iz Andrićevih saznajemo da se njegov profesor za njega sve vrijeme zauzimao pa tako u pismu od 4. veljače 1904. možemo pročitati da ga se Jagićevo pismo primljeno tog istog dana “ugodno dirnulo”, jer shvaća da se u slavistici još uvijek na njega računa. I u pismu od 30. prosinca 1905. Andrić se ponovno žali što se zbog kazališnog poslanja udaljio od znanstvenoga rada, jer: “Na žalost, prilike me nagnaše u milieu, koji me je sasvim odvratio od ozbiljne znanosti i od puta, na koji me Vi navedoste. Al zahvalnost moja još uvijek tinja, tinja, – jer da mi Vi u srce ne usadiste ozbiljnost i solidnost rada – gdje bih ja danas bio? Možda još uvijek u *Zemunu*”. U istom pismu ponavlja da je prije četiri godine ponovno *upregnut pred pozorišna kola* i

hrvatski narod, kojemu je ovim palo u dio najveće odlikovanje, kojim je dosad ikoji hrvatski sin bio odlikovan. Daj bože, da se ovom počašću uzmognete što duže dičiti u zdravlju i kreposti tjelesnoj, svima nama na radost i divno veselje!”.

³⁷ Drama *Zimsko sunce* Viktora Cara Emina iz 1903.

³⁸ Čehov je tu dramu, u kasnijim prijevodima *Ujak Vanja*, objavio 1897.

to: "Kad je opera bankrotirala, a drama spala na najniže grane: hajde, Andriću, pomoz i spašavaj, što se spasiti dađe! – Pa, i nije mi žao. Mjesto da djecu učim *Padež, padež* – odoh na drugo polje, na kojem praktično mogu biti korisniji, – kad me već nisu trebali (žalosne uspomene Pavić!) na naučenjačkim stazama. Sad već svejedno. – Od nekog vremena izbijaju jače konture novog polja za mene. Neki me uglednici književni hoće da prenesu iz kazališne zgrade – u Matičinu na mjesto tajnika. I tamo se naime stradava i očekuje radikalna promjena u pravcu i u radu". Godinu dana poslije, odnosno 30. prosinca 1906., u samo jednom, i to prigodnom pismu, uz čestitke za nadolazeće novo ljeto, Andrić pita svog *Mogo-poštovanog g. profesora*: "Kako ste zadovoljni s našom politikom? – Ako ne pođe dobro, a mi ćemo okrenuti japundže. Sada se barem pita za naše mišljenje, a pod nesretnim Khuenom bili smo stoka". Tada se ponovno vraća književnome radu, priređuje za Maticu hrvatsku *Zbornik narodne i umjetne šale*, a ona mu objavljuje i knjigu *Pod apsolutizmom, Historiju šestog decenija hrvatske književnosti (1850-1860)*.³⁹ I ponovno se osvrće na Šurmina, za kojeg kaže da je opće mišljenje kako "čovjek s manjim darovima nije još nikada dalje dopro. Pa je taj mladić i ambiciozan. Kažu, da škilji čak za ministarstvom prosvjete. – Kao naučnjak bio je barem marljiv, pa je mogao kupiti dokumente književne, po kojima su onda mogli drugi graditi. A sada se sasvim odmetnuo u političare. Upravo kao i njegov učitelj Pavić. Jadna hrvatska katedra, što si dočekala, da te Bosna kukuruzom hrani. Ja inače nemam više nikakove ambicije osim – rada. Ako mi uspije, da se kurtališem kazališta, eh onda puna šaka brade!". Ali, nije tako bilo. Novu zadaću dobio je već iduće 1907. godine kada u Osijeku osniva nacionalno kazalište i postaje njegovim prvim upraviteljem.

U ovoj građi samo je jedno, ali prilično važno pismo iz 1908., koje je vezano ne samo uz Andrićevu rođendansku čestitku *Velikom gospodinu učitelju*,⁴⁰ nego i uz rad na Matičinoj ediciji *Narodnih pjesama*. Andrić je zadivljen bogatstvom građe o kojoj, kaže, do tada "nitko nije imao ni pojma, jer ono, što je izdavano, bilo je po mom sudu – najslabije. Pričalice i balade najstarijega doba, koje mislim izdati u V. svesku, pokazat će sav sjaj naše narodne poezije. Ima sjajnih motiva, koje su dosadašnji istraživači uzalud tražili. Držim, da će ova sveska koješta razbistriti, a u prvom redu postanak nekih *historičkih* pjesama. Dolazim pomalo do uvjerenja, da su one naše pjesničke pričalice, u kojima se ne spominju imena poznatih junaka, starije od svih *historičkih*, a da je narod tek kasnije umetao ta imena, da mu priče postanu bliže, konkretnije i narodnije, i da su tako postale

³⁹ Tu je knjigu, prema navodima iz pisma, tada planirao kao povijest slavonske književnosti u razdoblju od 1700-1850.

⁴⁰ Te je godine Jagić u 70. godini umirovljen, ali Andrić piše da je po svježini radova od njegova naraštaja "u srcu i glavi mladi".

neke *hist.* pjesme. Jer evo! Kad se u *hist.* pjesmama javlja koji *opći*, internacionalni motiv, onda je taj motiv redovno zamućen po gdjejoj tobože *historičkom* crtom onih junaka koji su narodu bili poznatiji kojom drugom crtom. Takav sekundarni proces javlja se onda, kad se n.pr. Ivo Senjanin upleće u pjesme, koje apsolutno ne idu u njegov ciklus. – Ali o tom nisam trebao govoriti u pismu, kojim sam zapravo trebao samo da Vam pozdravim slavu”.

Opisujući nadalje naše političke prilike navodi da su iste onakve kakve su Jagića otjerale u svijet. “I ja sam gotovo – ni kriv ni dužan, pao žrtvom bezglavosti, kojom se danas upravlja naš javni život. Na sreću sada se nekako stvar umirila, pa valjda nitko više i ne misli na mene kao – Šurminova nasljednika. Neka me samo sada bar godinu dana ostave na miru, da se saberem i počnem raditi na onom polju, za kojim me je uvijek srce boljelo”. Vjeruje da bi Jagićev povratak u zemlju i na Sveučilište mnogo toga promijenio budući da je naš narod, zaključuje, “divna vojska, ali nemamo vođe”.

Iz iduće godine nalazimo dva Andrićeva pisma (od 22. svibnja i 31. prosinca 1909) te jedno Jagićevo od 3. prosinca. U prvom Andrić piše: “Za moju ste čudnu sudbu valjda saznali. Deset sam godina izgubio kod kazališta, a onda sam se upeo da podignem neki spomenik svome kazališnom radu, pa sam osnovao osječko hrvatsko kazalište s dramom, operom i operetom”. Već nakon pola godine iscrpljujućeg rada vratio se u Zagreb, “gdje sada učim djecu – francuski čitati”, jer: “Ono što je čovjeku suđeno, suđeno je. Prije 16 godina dobio sam kao mlad suplent u Zemunu dva časna poziva, jedan kazalištu, a drugi Matici u redakciju *Nar. pjesama*. Odlučio sam se dakako za – gluplju stranu, i velik dio najagilnijega života utrošio u posao bez priznanja i uspjeha. Sad sam opet redaktor pjesama. Za 9 mjeseci složio sam dvije knjige balada i jednu ljubavnih pjesama sa 100 araka u cjelini. Nadam se, da će mi ovaj posao neko ime u narodu ipak osigurati. (...) U ostalom – čovjek snuje, a Bog odlučuje. Bojim se, da posljednje tri knjige ne ću svršiti, jer mi nude već mnogo unosnije mjesto. Pomislite! Ja, koji u svom životu nisam napisao ni jedne političke crtice, imao bih postati redaktorom našeg najstarijeg političkog organa. Ja ne znam, što ovi ljudi o meni misle. Nadajmo se međutim, da će se za mene naći što povoljnije...”. U drugom pismu iste godine, nakon što se nije našao ni jedan redak koji bi ocijenio Andrićev trud oko V. knjige *Narodnih pjesama*, on rezignirano piše: “Prokleta ova politika, koja je obuzela sve duhove, pa nam svu književnost progutala!”.

U 1910. nema ni jednog sačuvanog pisma, dok ih je iz 1911. nađeno čak pet i uglavnom se dotiču Andrićeva izdanja *Braniča...*, ali istodobno oslikavaju dobro poznati nam *hrvatski jal*. Tada, 27. lipnja 1911., Andrić piše: “Uspjeh je bio veličajan. Ne samo, da je zem. vlada preporučila knjigu u svim našim srednjim školama, nego je upravo *naložila*, da svaka *pučka* škola za učiteljske knjižnice *mora* kupiti po

jedan primjerak. Prva naklada prodana je za 10 dana, pa se sada dovršava druga. – Time ste iskazali uslugu jednom svom zahvalnom đaku, kakvu kod nas nije iskazao još nijedan učitelj. Ostat će mi čistih oko 5000 kruna. Hvala Vam do neba! – Ali baš to mi je izazvalo u srcima *dobrih* Hrvata standardni jal, pa me sada časte u *Pokretu* nečuvenim epitetima. (...) Bože moj, nisam napisao ništa vanredno u ovoj knjizi, ali sam dao u popularnom tonu književnicima raspravicu, koja im nikako ne može služiti na odmet. I eto, što sam dočekao. Morao sam *Pokret* tužiti. – Da sam političar, još bih i razumio, zašto me napadaju. Ali nisam dosad napisao još nijedne političke riječi. Tri godine sam od 6-8 sati na večer u redakciji *Nar. Novina*, gdje uređujem jedino nepolitički feljton, a inače u realci predajem francuski jezik. Ne znam uopće, koja mi je tragička krivnja, ali sam u očima neke bagaže *ciganski konj*, svakome na prodaju. – Velim i ostajem pri tome: kod nas čovjek mora biti vanredan rodoljub, da uzmogne ostati bar malo patriotičan. – Utjeha mi je jedina, da su svi ovi moji neprijatelji bili i Vaši. Pa kao što se Vaše neokaljane ličnosti nije mogao dotaknuti kal s njihova lica, ne će valjda ni moga. Gledam vedro i veselo u svijet”. Andrićeva polemika s Ivšićem nije se osobito svidjela njegovom mentoru, jer u pismu od 25. veljače 1912. Jagić mu savjetuje: “Kako bi lijepo bilo, da se već jednom okanite lične polemike. Puno je pametnije, da nastavite svoje pričanje s *Taverna*”. Naime, činilo mu da njegovi odgovori Ivšiću *nisu bili dovoljno uljudni*. Uz drugo izdanje na kraju knjige Andrić je objavio Jagićevo opširno i instruktivno pismo koje je postalo svojevrsnim recenzentskim pogovorom knjizi. Te su ga primjedbe “malko uštinule za srce”, piše Andrić i nastavlja, “Žao mi je, da držite, da se zabavljam jedino polemikom. Toga sam se naime već odavno odrekao. Poslije dužeg vremena (još kazališnoga) ovo je prvi slučaj, gdje sam se morao *braniti*, jer me ovako bezočno nije još nitko vrijeđao, kao taj Ivšić. U njegovu pisanju vidio sam i ja, kao i mnogi moji stariji literarni drugovi, čisti plod pokretaškog⁴¹ morala, koji nam je otrovao sav javni život. I sve naše književne anomalije potječu iz istog toga izvora. Nitko od nas ne kritizira literarne stvari prema političkom osjećaju pisca osim Pokretaša. I baš sam ja uveo u službeni list aksiom: ni po bábu ni po stričevima, što se vrlo povoljno ocjenjuje u cijeloj našoj javnosti. Pokretaši su tako pokvarena srca, da gotovo i ne razumiju: kako se pojedina dobra stvar njihovih sljedbenika može u službenom listu pohvaliti! Oni i u tom traže neki razlog, dakako: politički ili lični. – Velite, da su Ivšićevi prigovori mojoj knjizi opravdani. Pa zar je on i jednu moju točku oborio? Štogod je bilo principijelnih prigovora, odbio sam ih u drugoj ediciji kao neosnovane. Ali je tih nažalost premalo. Zadržao se redovno samo na površini i na frazama, koje su mi se u brzini novinskoga sloga potkrale. Ja, što više, u njegovoj kritici vidim najnepovoljnije oznake *zagrebačke slavističke (k. Maretićeve) škole*. To su samo školnici i ništa drugo. Crvenim masti-

⁴¹ Časopis *Hrvatski pokret* 1911. (1914).

lom umiju precrtavati školske zadaće. U ideju ne ulaze i ne mogu, jer im ni profesori (Mar. i Pavić i Šurman) nisu imali nikada ideja. Zar nije sramota, da npr. Pavić nije ostavio iza sebe ni jedne pozitivne radnje? Čegagod se latio, ispaao je mućak. Osman, Kosovo, Porfirogenet! Pa što je to? Jeste li pregledali Maretićevu *studiju* o jeziku slavonskih pisaca? Vi ni u slavenskom seminaru ne bi bili zadovoljni s tako ništetnom đaćkom radnjom. Pa njegova radnja o *Nar. epici!* Taj čovjek osim II. knjige Vukove ne poznaje ništa. A o komparativnom proučavanju tradicionalnih motiva nije ni čuo. On poznaje samo Homera i Halanskoga. – Sve su to ljudi vrlo uskog obzorja. Ivšić im je najbolji đak, pa se baš u kritici moje knjige pokazala sva širina učiteljskog gledanja. Ono, što je Ivšić napisao, diktirao mu je Maretić. Svoga znanja ne znaju oni nigdje primijeniti. Pogledajte samo *passus* o Djuri Deželiću u prikazu (točka 91. mojega *Braniča*, II. izdanje). To je *succus* njihove karakteristike. – Nemojte misliti, da se ja želim izbočiti nad njih. Moja posljednja knjiga ne aspirira na bog-zna kakvu visinu. To je knjiga, koju je napisao čovjek, što su ga posebne prilike silile na stazu, na kojoj bi bez sumnje mogao stvoriti izglednih djela, a dao se sada na ovaj posao *samo slučajno*, jer je opazio, da se oni, kojima je bila dužnost raditi na ovom polju ne miču, pa (budimo iskreni) da ne bi ni umjeli napisati knjigu, koja bi se čitala u *svim* krugovima. I gdje god dublje zagledam u *njihove* karte, vidim da su – prazne. To je jedino bolno u stvari". Nakon nekoliko godina Andrić je bio u prilici izgledati sve nesporazume s Ivšićem, a doživio je i satisfakciju da odbije upućeni mu poziv na Sveučilište.⁴²

Iz 1911. sačuvano je samo jedno Jagićevo pismo od 23. kolovoza, u kojem on izravno komentira hrvatske prilike. Njegov sud očito u nas ne gubi na aktualnosti. Naime, hvaleći Andrićev putopis i njegov redaktorski i književni angažman u *Narodnim novinama* piše: "Šteta, što je kod Vas politika razrovala sav socijalni život te se vrijednosti čak književnih stvari mjere u političkom pravcu onog organa, u kojem je što naštampano. Uostalom, *Narodne Novine* ne bi imale ni biti organom stranke, već vlade, koja bar u svojem službenom organu treba da stoji iznad stra-

⁴² Kako je riječ o posve nepoznatoj građi, a istodobno važnim detaljima iz naše kulturne povijesti, vrijedno ih je zabilježiti. Andrić, koji tada obnaša dužnost intendanta Kr. hrv. kazališta u Zagrebu, odgovara Ivšiću: "Dugo sam mislio i brinuo se. Imao bi se ostvariti san moje mladosti – pod sijedom vlasima. – Iako osjećam u sebi još dosta snage i svježine, da se latim ponudjene stvari – ne mogu. Sav moj život bio je isprekidan kojekakvim *pozivima*, pa zar baš pod konac da se prekinem sasvim i da ne ostavim ništa krupno iza sebe? Ostanite na mojoj Biblioteci, jer je i to nešto". I dalje: "Nemojte se ljutiti. Zrelo sam promislio. Dva dana sam se borio. Kad bih uzeo samo *Prvih deset godina hrv. realizma* – morao bih pročitati ponovno bar 50 romana i novela. Impresije, koje čuvam 10 i 20 godina o tim djelima, nisu više pouzdane; valjalo bi ih renovirati. A kad se već prvi put govori sa sveuč. katedre o pojedinim našim krupnijim ličnostima, treba da sud bude utvrđen i definitivan. Za taj posao ne bi dostajala ni godina dana, a ja bih imao na raspolaganju nešto više od mjesec dana. – Razumjet ćete, da je stvar nemogućna. Ne samo ova, nego i svaka druga. – Molim Vas dakle, da me sasvim izbrišete iz evidencije (Zagreb, 10/III. 1922).

naka. Tako to biva drugdje, ali u Hrvatskoj čini se da je i u tom kod vas politika razrovala svu njivu čak na književnom polju. Osobito žalim, što mladež vodi riječ, koja joj ne dolikuje. Troši prije vremena sav fosfor te će joj snaga ugasiti, kad bi je više trebalo, nego li danas. Koliko ih će od onih što danas galame, za 5-6 godina biti preponizni sluge svakog gospodara, a najmanje zakona!”

Andrićev entuzijazam u priređivanju narodnih pjesama, koje su za njega vrednije od srpskih, Jagić je ipak nastojao usmjeriti prema zajedništvu *dvoimenoga naroda*, što je u potpunoj opreci s Andrićevim stajalištem, ali Jagić to komentira sljedećim riječima: “Vi možda niste istog mišljenja, ali to ne smeta, da možemo biti dobri, iskreni prijatelji. Ja se radujem svakome Vašem radu, ne pitajući gdje ste ga našampali. Kamo sreće, da u nas dolje ima nešto više socijalne snošljivosti na širokom temelju jednake ljubavi prema narodnomu životu i narodnoj obrazovanosti”. Istom prilikom, u povjerenju, moli Andrića za mišljenje o kandidatima koji su se prijavili na natječaj za *kunstler. stipendium* s našega jezika. Riječ je o Kosoru, Boži Lovriću, Vicku Zanchiju, Petru Petrisu i Stjepanu Zjačiću. Jednoga (Zanchija) Jagić *a priori* isključuje, jer je stariji čovjek, koji sastavlja crkvene pjesme, pjeva prigodne ode i dr. Na prvo mjesto stavio bi svakako Kosora, a drugima slabo poznaje radove pa mu se teško odlučiti za preporuku. Sada je već, u potpisu, Andriću *Vaš stari prijatelj*.

Od petorice predloženih kandidata Andrić predlaže Kosora i Lovrića, jer *Zanichi nije ni za što*, a o Petrisu i Zjaliću ne zna baš ništa. Istodobno, zna da je Lovrić “Dalmatinac i jedna od naših najdarovitijih glava. Piše pjesme u stihu i u prozi, a ujedno je i izvrstan kritičar umjetnosti. Poput Kosora nema ni on nikakovih sredstava, pa je velika opasnost da će se u bohemskom životu zatrti”, komentira Andrić i na kraju zaključuje, dajući prednost ipak *kulturnijem* Lovriću, jer “Kosor je velik pripovjedački talent, ali nije ništa učio, pa mu je kultura neznatna. I njemu dakako valja pomoći, samo mu potpora ne bi donijela vidljivo mjesto u državnom životu, dok bi Lovrić izašao gotov čovjek s praktičnom upotrebom”.

A kada je riječ o vrijednosti hrvatskih narodnih pjesama i istom, *dvoimenom* narodu, Andrić odgovara: “Vi držite, da nismo istog mišljenja možda radi moje polemike sa *Srpskim književnim glasnikom*. Ali su me oni – po svom običaju – ujeli za srce. Nazvali su me Nastićem.⁴³ A zašto? Zato, što sam na osnovu dugog studja i dokumenata, koje sam imao u ruci, dokazivao, da je Vuk⁴⁴ primio *Smrt majke*

⁴³ Uvreda je doista bila velika, jer Đorđe Nastić je bio agent i provokator te krunski svjedok na poznatom Veleizdajničkom procesu u Zagrebu 1909. Autor je knjiga *Finale* (tri izdanja u Budimpešti i jedno u Zagrebu 1908) te *Moje afere* 1908. Bio je član zavjereničke revolucionarne beogradske organizacije *Slovenski Jug*, koja je djelovala kao kulturna organizacija, a zapravo je bila tajna beogradska teroristička organizacija.

⁴⁴ Vuk St. Karadžić (1787-1864), srpski jezikoslovac, reformator srpskoga jezika i autor prve gramatike i rječnika, u nastojanju da u književnost uvede narodni jezik, posvetio se skupljanju narodnih pjesama.

Jugovića i neke druge pjesme iz Alačevićeva⁴⁵ rukopisa. Eto vidite, *oni* ne stoje nipošto na Vašem i mom stajalištu, nego na ekskluzivnom *svom*. Oni još ni danas ne mogu dopustiti (i to *prvi* kapaciteti!), da smo isto, pa im je gotovo uvreda, kad tko ustvrdi, da Hrvati imaju dobrih pjesama kao i oni. A kad tamo: baladni stil je specijalno hrvatski, ako se među nama uopće treba povlačiti granica. A iz V. knjige Matičinih pjesama vidjet ćete, da su *balade* upravo najsjajnji biser naše narodne poezije, za kojim zaostaju i herojske, u kojima Srbi drže da su jači". I nadalje potanko objašnjava zašto su naše narodne pjesme veliko bogatstvo te "da je bila velika nepravda prikazivati narodno naše blago isključivo svojinom srpskom". Upućuje Jagića na svoje ranije studije o skupljačima Matičina blaga, jer je u nekima od njih uspoređivao neke od Vukovih *junačkih* pjesama s našima i došao do "zaključka, da su naše i *potpunije* i *savršenije*. Ja znam, da to može biti i samo *slučaj*, jer Vuk nije morao dolaziti baš do najboljih primjeraka, a Matica ima silan izbor kao što ga nije još nitko imao. Ali – i to ima da obilježi nešto, pa ne bi bilo ni u redu, da to nisam istakao" i na kraju zaključuje: "Tek iza ovoga izdanja bit ćemo i na ovom polju *jedni*. Dosad smo bili zapostavljeni". Jagiću ipak odaje dužno priznanje, jer njemu može zahvaliti "da je hrvatsko ime posljednjih decenija uopće u ovom pogledu došlo do priznanja", ali ga u isto vrijeme i nadalje želi uvjeriti da su "baš najljepše pjesme u stilu *Hasanaginice* omeđene na *čisti hrvatski teritorij*, i da im među Srbima nema nikakvih varijanata. S mojom edicijom – nadam se – da će sva nauka doći do uvjerenja, da se Hrvatima u pogledu tradicionalnog blaga nema samo ona *od milosti* davati mjesto *pored* srpskoga imena, nego upravo ekvivalentno, a u mnogom pogledu i *prvo*. To ja nisam nigdje napisao, ali rezultat knjige govori sâm sobom, pa ćete i Vi doći do toga. A onda smo na *istom* stajalištu".

5.

Na samom početku prve ratne godine nalazimo samo jednu Jagićevu dopisnicu od 5. siječnja 1914. s najboljim željama Andriću za Novu godinu i željom: "Dao bog urodila boljim plodovima za hrvatsku domovinu, no što su dvije komesarijatske,⁴⁶ i to se velikim nadama ne podajem. Vuk dlaku mijenja, ćud nikada. A bezazleni janjici ne poznaju dovoljno vuka. Ja jednako čekam, kad će mi doći jedno pismo iz Zagreba mjesto *Zágreba*; do sada uzaludno čekanje. Ili zar za

⁴⁵ Miroslav Alačević, arhivar, skupljač etnografske i folklorističke građe te vrijednih zapisa narodnih pjesama u Dalmaciji. Autor *Povijesti Splita* 1899. (rukopis, Sveučilišna knjižnica Split). Izvor: Rukopisna građa: www.arhinet.arhiv.hr.

⁴⁶ Vrijeme Cuvajevog komesarijata. Slavko Cuvaj (1851-1931) u razdoblju od 1912-1913. bio je hrvatskim banom koji se pamti po svojim protuhrvatskim odlukama. Na njegov je prijedlog raspušten Sabor, a on imenovan kraljevskim povjerenikom (komesarom). *Zabavnu biblioteku* pokrenuo je Andrić 1913., u istoj godini kada je otvorena i nova secesijska zgrada Sveučilišne knjižnice na Mažuranićevom trgu u Zagrebu.

poštu ne vrijedi narodno nazivlje?". Te godine, nakon što je od Andrića primio prvih dvanaest objavljenih naslova *Zabavne biblioteke*,⁴⁷ Jagić piše da je čitao pohvale o odzivu čitatelja i pretplatnika te da bi i sam kupovao te knjižice "kad ne bi stradao prostorom u biblioteci", ali istodobno ne propušta priliku da Andrića upozori kako bi trebao "izgrditi onu šmiražu novog nekog *ilustrovanog lista*, koji Zagrebu služi na sramotu!".⁴⁸ I na kraju još oštrije zaključuje: "Da još postoji Cuvajeva cenzura, to bi valjalo zabraniti s estetskih i tipografskih razloga!".

U ranu jesen 1915., zbog opće mobilizacije, Jagić strahuje da bi ona mogla zahvatiti i Andrića, što bi, prema njegovu sudu, dovelo u pitanje daljnji opstanak Andrićeve edicije, pa uz pitanje postoji li takva mogućnost, odmah i zaključuje: "Molim Vas, da mi svakako javite, da li su članovi komisije našli za vrijedno, da i Vi ugijete u redove oružane sile. Kad bi to i bilo, što bi bio dokaz vaše solidnosti, mislim opet, da ste Vi kao izdavač Zabavne biblioteke bar toliko *unentbehrlich*, koliko ma koji činovnik što u uredu perom maše. Ta Vi radite za naš kulturni napredak, koji ne bi smio ni u ratu sasvim prestati. Ja držim da je današnja glava zemlje toliko upućena u tu potrebu, da je nastavak Vašeg prekrasnog djela osiguran". Ako se rat nastavi, misli Jagić, mogao bi i na njega doći red pa piše: "Da branim našu Dalmaciju, ne bih mario, da čuvam kakav plot, magazin, vodovod, most itd. Kod nas se ovdje po mom mišljenju troši premnogo kršnih momaka na takove straže, a stariji ljudi pogibaju na ratištu". U pismu od 21. rujna iste godine Andrić, prije negoli što će reći nešto o novim izdanjima u svojoj ediciji, navodi kako se "upravo divi što karte brzo idu prema sjeveru i vraćaju se od Vas ovamo. U Hrvatskoj idu iz sela u selo oko po mjeseca!... Kod nas je sada sve tako solidno i temeljito...". U svom odgovoru od 18. listopada Jagić piše da je pročitao roman Žeromskoga i čini mu se da je prijevod prekrasno uspio,⁴⁹ ali i dodaje: "Samo ne razumijem rešpekta pred *Warszawom*, dok je mogla biti napisana razumljivije po našem kao *Varšava*". A u pismu datiranom 7. studenoga 1915. Jagić, nakon čitanja Kuprinova romana *Dvoboj*, zapisuje: "Sada smijem, mislim, reći, da ste obogatili našu književnost izvrsnim djelom, koje nije samo zabavno već i poučno. Ja bih čak rekao, da je ovaj roman Kuprina mnogo realnije napisan, nego li onaj Žeromskoga, koji ste mi prije toga poslali. Ne znam, čiji je prijevod romana *Dvoboj*,⁵⁰ nije bio lak

⁴⁷ *Zabavnu biblioteku* pokrenuo je Andrić u 46. godini života, a te 1913. u Zagrebu je otvorena i nova secesijska zgrada Sveučilišne knjižnice na Mažuranićevom trgu.

⁴⁸ *Dom i svijet* prvi je hrvatski ilustrirani dvotjedni list "za zabavu, pouku i viesti o dnevnih događajih, javnom i društvenom životu, umjetnosti i znanosti, trgovini i obrtu, glasbi, kazalištu i modi", a izlazio je u Zagrebu od 1888-1919. u nakladi knjižare L. Hartmana, poslije S. Kugli & Deutsch. Dostupan je danas u NSK, na portalu digitaliziranih novina: *Stare hrvatske novine*.

⁴⁹ Knjiga Stefana Žeromskog (1864-1925) *Milina života* objavljena je kao sv. 34-35. 1915. u prijevodu Ise Velikanovića.

⁵⁰ Preveo Iso Velikanović.

posao da se dobro prevedu razne nuance. Iako je uopće prijevod dobar, jer se lako čita, ima ipak mjesta, gdje nije smisao pogodjen. Ali to neće smetati, samo sam se čudom začudio, kako je u taj [mrki?] roman ušao *Kulin ban*?! Dobro je da su nad imenima stavljeni akcenti, ali je nevolja, što nije svagda lako pogoditi, kako se ima upravo izgovoriti. U teškim vremenima, koja nas snadjoše, bit će mnogima čitanje ovog romana, ako ne upravo utjeha, a ono bar trenutni zaborav sviju nevolja!". U mnogim je prilikama Jagić pomagao Andriću čak i u pronalaženju traženih izvornika, ili bi mu pak preporučio pojedino novo izdanje. Istodobno, čitajući pojedine prijevode donosio je i korisne jezične primjedbe. One su se uglavnom odnosile na pisanje imena autora ili gradova te na akcentuaciju za koju misli da je u određenim slučajevima neophodna. Tako u pismu od 9. veljače 1916. ponovno pruža punu podršku Andrićevom programu, uz nekoliko korisnih savjeta: "Da nešto ublažim monotoniju svojega posla oko izdavanja grčkog komentara na psalme, pročitao sam s velikim zadovoljstvom ovu finu analiju jedne moderne talijanske žene u njezinim čežnjama.⁵¹ Prijevod se čita vrlo ugodno, čak *voluptuozno*. Zabuni me adjektiv *djetetov*, ali akad. rječnik potvrđuje i tu anomaliju. Samo se ne slažem s Vama u deklinaciji imena velikog pisca Tolstoga, kojega Vi od straha volite pisati Tolstoja. Odakle autoru *braniča* ta bojažljivost? Taj strah ide već tako daleko, da se naši ljudi boje deklinacije *svojih* imena mjesta! Bože dragi, kuda će to dovesti, ako stanemo pisati u Vinkovci, Križevci ili u Mitrovica, Virovitica, samo da ne bi koja neznanica u uredu na pošti ili telegrafu prigovarala! Pametno ste uradili, što kod gdje kojih riječi stavljate u zagradi; kako ih valja izgovarati. U taj primjer trebali bi da se ugledaju, koliko se više može, dnevni politički listovi". I u to doba nakladnicima su najviše muke zadavali novinski izdavači poput *Obzora*, čije su naklade dosezale i do 20.000 primjeraka pa se Andrić s pravom pitao "tko će se onda usuditi da ponovo prevodi iz originala? To su krvnici literarni, kojima se mora zabraniti posao". Ponosan je Andrić što sve prevodi iz izvornika (osim nordijskih jezika), jer misli "da je već krajnje vrijeme, da počnemo raditi s originalima. Dosta smo (30 godina) sve prevodili s njemačkoga. Gotovo sva naša ruska beletristika prevedena je s njemačkoga, a kako oni prevode, to najbolje znam ja. Da samo možete upoređivati *Nostalgije* od Deledde, kako ga je donosila N. N. *Presse* prije tri godine! Štogod je u originalu ljepše i karakterističnije, sve je nj. prevodilac izostavio ili prelio vodom. Pa s francuskoga! Dolazim pomalo do uvjerenja, da Nijemci pored sve svoje *savjesnosti* uopće ne poznaju stranih literatura". Dalje, u pismu od 16. veljače Andrić piše i o sve većem broju konkurentskih, sličnih knjižnica, među kojima posebno izdvaža "socijalističku *Modernu knjižnicu*", koju crkva tolerira, jer "do socijalista i njihovih revolucionarnih knjiga nije im stalo, pa se na njih i ne osvrću, ali ako se u mojim knjigama *ubije* kakav junak, onda dižu kuku i motiku,

⁵¹ Riječ je o romanu *Nostalgije* Grazije Deledde, sv. 43-44, 1916., u prijevodu Nikole Andrića.

da – institucija ne odgovara *kršćanskom moralu*... Kud bi naša literatura dospjela, da se držimo njihovog morala. No njima nije do morala, nego do – konkurencije, pa napadaju...”.

Čitatelji i pretplatnici nisu mogli ni slutiti koliki je trud trebalo uložiti da bi se neko izdanje uopće nabavilo, a kamoli i objavilo. Očito je samo urednikova nevjerojatna upornost mogla u svim tim godinama uspješno iznijeti program, koji nije uvijek ovisio samo o željama i planovima, nego prije svega o danim mogućnostima. Carinske kontrole bile su rigorozne pa su nerijetko i uspijevale u svojim zapljenama. Pismo od 1. studenoga 1916. završava sljedećom zanimljivom tvrdnjom: “Kod nas se više nitko ne interesira za rat, nego samo za afirmaciju. Strašna vremena udariše, pa nitko od nas nije mogao ni pomisliti, da rat može začeti tako duboko do najskrivijenijega zakutka kućne konobe”. I Jagić 22. studenoga spominje i novu teškoću koja postaje sve ozbiljnijom: “Nevolja je, što taj strašni rat čini bez potrebe još tegobnijim za mirne ljude, kao da nije dosta, što se borimo sa potrebama prehrane”.

Tek početkom 1917. godine (7. siječnja), Jagić je poželio “svima nama što stradamo, da ta patnja skoro prestane. Već bi bilo dosta prolivene krvi i razorene kulture. Što li će govoriti o našim strašnim vremenima naši potomci, ako budu, kao što se nadamo, srećniji od nas?”.

Dragi moj vjerni prijatelju, piše Jagić Andriću 31. srpnja iste godine: “Znao sam ja, da Vi nećete propustiti ni ove zgode, kada je akademija proslavila svoju pedesetogodišnjicu, a da se ne biste sjetili i mene. Ta Vi ste meni bliže, nego li ovi današnji članovi južnosl. akademija, kojih većine lično nisam nigda ni vidio, dok smo mi proveli nekoliko ugodnih dana zajedno u Beču. Hvala Vam dakle na srdačnom spominjanju. Nadam se, da Vam neće nitko upisati u grijeh, što ste spomenuli i Vi dan 5. juna. Nisam mogao odoljeti bolnom srcu, da ne bih i ja spomenuo toga dana u Savremeniku. Ali ako sam onaj dan proveo nešto snuđen, to sam sâm skrivio, zašto sam očekivao nešto, na što nisam imao nikakva prava. Svaka generacija ima svoje brige, živi ne pitaju mnogo za mrtve. – Mene je za ono, što je propustio razred, obilato nagradio sâm pokrovitelj svojim pozivom da budem njegov gost. Nisam se mogao odazvati, jer bi mi bilo neobično da me okružuju većinom sama nepoznata lica, a to bi mi dozivalo u pamet sve moje nekošnje drugove i prijatelje, kojih nema više, koji se u naselju nekog drugog svijeta (ako ima?) čude što sam se tako zadomio u toj suznoj dolini!”.

Nadalje, u Andrićevom pismu od 20. studenoga možemo, među ostalim, pročitati kratku bilješku o prilikama u zemlji, jer ni sam ne zna što se uopće smjelo pisati. Ipak: “Samo toliko, da se naša vlada oštro uhvatila u koštac s Madžarima. Kad nisu htjeli pristati na samostalnu hrvatsku centralu s drvima – naš je ban naprosto izdao naredbu, kojom se zabranjuje iz Hrvatske svaki izvoz drva!!! Sada

čekamo *efekat*". Tada, u prosincu, Andrić obilježava 50. godišnjicu života i 30. godišnjica književnoga i kulturnoga rada za koje je vrijeme: "Izdao sam, preveo i ostavio u rukopisu (u kazališnom arhivu) oko 200 knjiga. Pa dosta za jednog običnog smrtnika i skromnog radnika". U posljednjem pismu iz 1917. od 1. prosinca, Jagić evocira bolne uspomene na davnu 1874. kada je doživio sramotan otpust iz službe, i kada strahuje da istu sudbinu ne doživi i njegov sin na predstojećim izborima za zagrebački Medicinski fakultet. Te mu se slike prošlosti vraćaju i zbog *moralne dužnosti* prema bečkoj Akademiji napiše "autobiografske crtice za akademski arhiv i za moljce i miševе". U njima je opširno opisao onu svoju *comedy of error*.

6.

U posljednjoj ratnoj godini, istekom koje prestaje i ova sačuvana korespondencija, u njoj do punog izražaja dolaze posljedice rata. Zaredala su pisma koja ne govore o strahotama na ratištima ili razrušenim gradovima, knjigama i drugim kulturnim sadržajima, nego o gladi i borbi za preživljavanje. Možda baš zato već u prvom pismu od 2. siječnja Jagić postavlja Andriću brojna pitanja vezana uz ranije opisan Andrićev uspjeh *Zabavne biblioteke*,⁵² ali odgovor na njih nije nađen: »Vaš šćicar upravo mi imponira. Ta to su rezultati, o kojima se ne bi u moje doba smjelo bilo ni sanjati! Hoće li to tako i potrajati? Mogu li se i Vaši konkurenti pohvaliti sličnim uspjesima? Jeste li već pokušali, da razgonetate, odakle dolazi taj sjajni uspjeh? Kako daleko zahvata danas naša lijepa književnost čitalačku publiku? Da li je napredak više intenzivan ili i ekstenzivan? O svemu tome Vi biste bili prije svega pozvani da kažete riječ svojega iskustva? A ne bojite li se mudroga Maretića i njegovih dubokoneumnih misli? ili se držite njegova pravila, da se piscima ne plaćaju honorari, već ih tura u džep izdavač, slugač i prodavač? Još bi bilo zanimljivo, da nam kažete, koje se sveske Vašeg izdanja najviše čitaju, dakle i kupuju?". Međutim, u posljednjem sačuvanom Andrićevom pismu vezanom uz *Biblioteku* možemo samo pročitati kako se "naše revolucije u monarhiji – zadovoljavaju krađama, a bit će još i gore",⁵³ da bi potom napisao kako je upravo izašla 106. knjiga *Zabavne biblioteke*, Flaubertov *Salambo*.⁵⁴

⁵² Prethodilo mu je očito ono Andrićevo pismo u kojem se hvalio svojim financijskim uspjesima, što je posebno impresioniralo Jagića.

⁵³ Kao predstavnik Društva hrvatskih književnika Andrić je zadužen za prikupljanje hrane i pomoć književnicima. Bila su to teška vremena, a književnici, pa čak i Jagić, živjeli su u velikom siromaštvu. Sljedeće godine izabran je prvi put za predsjednika Društva.

⁵⁴ Knjiga je objavljena 1918. kao trobroj 104-106. u prijevodu Ivana i Jakše Sedmaka. Dajući svojim izdanjima brojeve prema broju tiskanih araka, a ne prema broju objavljenih svezaka, urednik je mnoge zavodio pa nije rijetkost da se i danas vjeruje da su u *Biblioteci* objavljene 603 knjige, a ne 603 broja u 442 sveska.

U pismu od 9. srpnja 1918. Jagić, kojem nedostaje hrana, moli Andrića da se zauzme u Varaždinu oko njegovih potraživanja nakon žetve od koje bi mu, kao veleposjedniku *hrpe zemalja-oranica*, pripadao neki kvantum brašna, sočiva i dr. Uz to prihvaća Andrićevu ponudu da mu pošalje nešto hrane, ali napominje da treba paziti kako se šalje, jer: "Ovdje se kod nas strašno *krade*". Već idućeg dana stiže i odgovor u kojem Andrić piše kako je zbog svoje zauzetosti oko distribucije hrane literatima⁵⁵ (koji se baš nisu trsili za obavljanje roga posla) predložen za predsjednika Društva književnika. U Jagićevu odgovoru od 1. listopada možemo pročitati da nije samo hrvatsko književno društvo slabo organizirano, nego da su takva sva slavenska, osim češkoga društvo, jer Česi "su se naučili redu i disciplini od Nijemaca, dok je široka ruska natura dovela jadnu Rusiju do ruba propasti. Što će od nas da bude, to neka sam bog zna, ako ga ima i ako vodi o toj bestiji, koja se zove čovjek, ikoliko računa. Ako ostavimo budućnost onima, koji će je doživjeti, ja se tješim slabom utjehom, da neću vidjeti više ništa boljega u mojim starim danima, samo da ne bude još gore, no što je sada, a tako nekako izgleda!". Zanimljivo je pročitati bilješku koju je Andrić zabilježio na ovom istom Jagićevom pismu, a glasi: "Za vrijeme svjetskoga rata slao sam ja – kao predsjednik DHK Jagiću hranu, koje on nikada nije primio, jer se na putu pokralo".

U međuvremenu, 4 listopada, Andrić piše da je konačno dobio izvoznice pa da će na profesorovu adresu poslati: "65 kil. brašna, a po 10 – krupice (vulgo *griosa*), graha, graška i ječmene kaše. (...) Neka mi g. Rešetar javi, kolika mu je porodica (skupa sa služinčadi). Možda treba što i g. Nikola? - Mi dobivamo sav živež uz maksimalne cijene, koje su minimalne. Nulerica 2 k kilogram. Ja sam prije nekoliko dana dobio za 115 k: 15 kil. nulerice, 25 zweirice, a 40 krušnog brašna, koje je dosta crno. Inače sve izvrsno. – Suho meso ne znam pošto je. Oko 24 k kilogram. – Čim dobijem račun od Zem. opskrbe, javit ću Vam, koliko stoji današnja pošiljka. – Poslat će se željeznicom, a nadam se da neće poći u želudac mađarskih konduktera. U Dalmaciji su dobili svi bez *ušura*. – Vi ste, kako vidim, pesimističkog mišljenja o narodnoj budućnosti, a mi sve klikćemo od slasti".⁵⁶

U svom odgovoru 15. listopada Jagić piše da je cijelog života više bio sklon pesimizmu pa da i sada sumnja da bi pošiljka do njega mogla dospjeti. I bio je u pravu. A hranu su trebali i njegov sin i zet mu Rešetar s obitelji (strahuje Jagić da će Rešetar kao *ne-Hrvat* biti otpisan za hrvatsko brašno pa će on, ako što i dobije, s njim pošiljku podijeliti). *Sjetan i neveseo* zbog stanja i novih narodnih zakona u rodnom mu Varaždinu, pismo završava sljedećim riječima: "Lijepo i srdačno Vam

⁵⁵ O distribuciji piše: "Imao sam čitav vagon da ekspeditiram u Dalmaciju. Svakom književniku 100-150 kil. brašna na tri mjeseca, pa graha, ječmene kaše, griosa, masti, suhoga mesa itd. – sve po 5-10 kil. u posebnim vrećicama i lončićima!".

⁵⁶ U pismu od 13. listopada Andrić, uz ispriku što se nije odmah javio, piše kako mu je u Švicarskoj prije mjesec dana umrla jedinica kći od posljedica španjolske gripe.

se zahvaljujem na svemu, što uradiste ili ćete možda i dalje raditi na *prehrani* stara života, koji istina već i ne zaslužuje da se još potuca po ovom svijetu!”.

Iduće sačuvano pismo stiže Jagiću s nadnevkom od 24. prosinca na memorandumu Društva hrvatskih književnika, a upućuje mu ga sam predsjednik Nikola Andrić, koji svom učitelju podnosi sljedeći izvještaj iz *oslobođene* zemlje: “Kako vidite, na čelo lista udaren je nov *muhur* s novim mojim *dostojanstvom* – žalosna mu majka! Kad je Društvo bilo već gotovo sasvim rastrojeno i fondovi potrošeni, palo im je oko na mene, pa me jednoglasno (što bi trebalo mnogo da znači kod naših književnika) izabraše, da izvlačim kola. Dobro, rekoh i prighog šiju povodeći se za starim svojim aksiomom: Tko *mnogo* radi, nalazi uvijek vremena, da radi još *više*. – Prvi mi je posao bio, da načinim na društvenim prostorijama – hram. Smijte se samo, smijte! No stvar ova, iako izgleda sićušna, igrala je veliku ulogu u umrtvljivanju društvenog života. Vrata se naime nisu dala iznapolja otvoriti bez ključa, a kako naše vrtarice nikada nije bilo kod kuće, jer je utjerivala harač od članova, vijajući ih po gradu – nitko nije mogao unutra. A svi smo se čudili i proricali društvu smrt, jer nitko nikad nije dolazio u lokal... dakako, bar se nije moglo iznutra... Danas je već sve fino!

Savremenik je bio krvnik društveni, jer je, kao Moloh, proždirao imovinu. Kad sam pogledao u knjige, razabrao sam da su abonenti u zaostatku od desetak hiljada. Redakcija se naime u svojim zaoblačnim regionima nije brinula za *sitnice*, kao što je novac. I slao se list po nekoliko godina abonentima, koji se nisu nikad javljali novčanim napatnicama, a mnogi su valjda i posijali svoje kosti na ratnim ograšjima. Glavno je bilo, da se vode u knjigama kao pretplatnici i da ih bude što više. – Redakciji je bila glavna zadaća, da odbije od lista sve suradnike. U tom poslu našli su genijalan način. U društvenim edicijama (*Savremeni hrvatski pisci*) izdavali su djela pojedinih autora – a onda su potražili među mladim rušigradima iznađu najoštrije frazere, koji su u *Savremeniku* na pasja kola izubijali te autore. Dakako, redakciju je uvijek vodila krasna misao *liberalnosti* i književničke slobode. Samo kad je trebalo te knjige prodavati u džuture knjižarima, nisu ih ovi htjeli kupiti, ako im redakcija ne zada riječ, da ne će svoja izdanja grditi i rušiti im moralnu i materijalnu vrijednost...

U posljednjem Jagićevom pismu od 29. prosinca, izražavajući sućut Andriću zbog gubitka kćeri u *cvijetu njezine mladosti*, otvara svoju dušu i piše: “Ja sam prije gotovo pô vijeka izgubio dijete u 10 godini – a opet i sada s nekom sjetom spominjem taj gubitak. U posljednje dvije nedjelje ja sam ovdje u Beču doživio smrt dvoje bliskih mojemu srcu ljudi: na 15. mi umrije sestra pokojnoga Jirečeka, gospodjica Ivosava, kojoj nije bilo sudjeno ništa ugodna na ovom svijetu. A osam dana kasnije izgubim člana bečke akademije, profesora na teološkom fakultetu bečkom, R. Icherera. To je bio vrijedan poštovanja čovjek ne samo kao znalac svoje

nauke već i kao rijedak s iskrenosti značaj, s kojim sam odkako je ušao u akademiju mnogo drugovao! A i smrt nekošnjeg prijatelja u našim mladim godinama, Šime Mazzura, kosnula se moga srca, jer mi je dozvala u pamet naše mlade godine u Zagrebu, kada su živahnu Dalmatincu išli na ruku Mrazović, Rački, Vrbanić, Jakić i dr., a i ja sam mu se radovao, koliko sam ga god puta imao prilike vidjeti. Istom jučer saznao sam, da je u Biogradu umro moj dobri prijatelj Ljuba Kovačević, kojemu će, nadam se, Šišić napisati, ako već nije, opširniji nekrolog. Ta mi smo se sada Srbi i Hrvati politički ujedinili, a ipak, bojim se, premalo poznajemo jedni druge. Vrijeme je dakle, da se sa zanimanjem prate na obje strane i živi i mrtvi. (...) Ne pamtim tako žalosna Božića, kakav je bio ove godine. A tko zna što nas još čeka. Po Germaniji šire se boljševizam, taj bi mogao zahvatiti i naš Deutsch-Österreich. I onako čovjek nije zadovoljan sa novom vladom, koja se sama nametnula da ne uživa velika ugleda. Zato se već i bune Tirol i Salzburg, a bogami i Štajerska i Koruška. Republike niču kao gljive na kiši! Zato je u vas dolje u dobri čas došla monarhija, samo se bojim, da neće biti suviše centralistična? No – živila sloboda, živilo jedinstvo, živio mir i poredak. A ljudima što su pozvani da vladaju, dao bog, kako je običavao govoriti moj kum, dobru pamet", zaključuje svoje pismo Jagić, sada već svom *starom prijatelju*.

Ova korespondencija, u cjelini, treba na kraju naglasiti, svakako je značajnija negoli što to mogu dočarati njezini izdvojeni dijelovi u ovom radu. Ona je ujedno i dopuna literaturi o obojici hrvatskih književnih povjesničara i filologa, dok je proučavateljima Jagićeva djela i neposredno svjedočanstvo o njegovoj ustrajnoj brizi kao pedagoga koji se, kao domoljub, radovao svakom Andrićevom prinosu hrvatskoj kulturi i književnosti pružajući toliko potrebnu mu podršku na najbolji mogući način – vlastitom zauzetošću.

Summary

CORRESPONDENCE BETWEEN NIKOLA ANDRIĆ AND VATROSLAV JAGIĆ IN THE PERIOD 1890-1918

The National and University library holds the twenty eight years long correspondence between Nikola Andrić and his professor and mentor Vatroslav Jagić that occurred in the period 1890-1918. Although this hitherto unknown corpus is composed of merely hundred letters and correspondence cards, it reveals many important details concerning our cultural, literary and language history. The letters unveil many relevant facts from everyday, cultural and family lives of these two renowned authors. They also describe numerous social and political occurrences that took place in the disunited countries under Austria-Hungary reign at that time, with particular emphasis on four years long warfare when many people faced suffering and starvation (even Jagić himself). Due to its documentary value, this correspondence will be particularly invaluable to historians of Croatian literature and cultural history.

Keywords: Nikola Andrić; Vatroslav Jagić; Croatian cultural history in the period 1890-1918; Croatian language issues; Croatian translation literature and war adversities during World War I